

Lunds Universitet

Historiska institutionen

HISA22

Seminarieledare Marie Lindstedt Cronberg

VT2015

Att weta hur man skall wara

En studie i unga kvinnors dagböcker 1841-
1906

Amanda L. Westerdahl

Innehållsförteckning

1 Unga kvinnors dagböcker 1841 – 1906	1
1.1 Syfte & frågeställning	1
1.2 Forskningsläge	2
2 Källor och metod	4
2.1 Källor, källkritik och avgränsningar	4
2.2 Metod	5
3 Historisk bakgrund	6
3.1 Dagboken och journal intime	6
3.2 Flickors uppfostran	7
3.3 Ett borgerligt kvinnoideal	9
4 Egen undersökning med analys	10
4.1 Mamsell Forsells dagbok	10
4.2 Louise Munthes dagbok	13
4.3 Elsa Knibergs dagbok	17
4.4 Jämförelse av författarnas kvinnosyn och förutsättningar	21
4.5 Övergången till vuxenlivet	22
5 Sammanfattning	23
6 Käll- och litteraturförteckning	25
6.1 Tryckta källor	25
6.2 Litteratur	25

1 Inledning

1.1 Unga kvinnors dagböcker 1840 – 1910

Den andra halvan av 1800-talet karaktäriseras för Sveriges del ofta av förändring, inte minst för kvinnornas villkor. Från runt 1850-talet började det i Sverige gradvis införas reformer för att öka kvinnors handlingsfrihet; dessa reformer mötte hårt motstånd från båda könen inom alla samhällsklasser. Argument kopplade till både vetenskap och religion användes som skäl till att bevara de gamla könsstrukturerna; argument som attackerades av kvinnorrättskämpar såsom Fredrika Bremer och Victoria Benedictsson. Deras tankar kring kvinnors villkor och samtidens könsbarriärer går att läsa i deras anteckningar och dagböcker. Vad som däremot inte nämns lika mycket i forskningen kring kvinnorrättshistoria är hur ”vanliga” kvinnor såg på debatten, och då särskilt hur unga kvinnor reflekterade över den. 1800-talet var en tid då alla läkare och filosofer hade en åsikt om hur flickor bäst borde uppfostras för att bli goda hustrur och mödrar till nationen; detta är en slutsats man kan dra av bland annat mängden uppfostringslitteratur som gavs ut under århundradet. Den generella tidiga forskningsbilden av den unga 1800-tals kvinnan i de högre stånden var att hon levde ett isolerat, sysslolöst och förtryckt liv. Hur mycket den här bilden stämmer överens med verkligheten är något som historiker som Eva Helen Ulvros och Marie Steinrud har diskuterat, men man kan lätt anta att det ligger något mått av sanning i påståendet.

Trenden att sätta sina innersta tankar i skrift i form av en dagbok blev allt större under romantiken, både bland kvinnor och män. Några kvinnor skrev med ett medvetet syfte att kommunicera med nästkommande generation – andra planerade aldrig att låta omvärlden ta del av deras anteckningar. Genom att läsa deras anteckningar kommer man närmare deras tankar och personlighet, och kanske kan man på så sätt skapa sig en uppfattning om hur unga kvinnor resonerade kring frågor som kvinnoideal och vuxenliv.

1.2 Syfte & frågeställning

Mitt syfte med den här uppsatsen är att undersöka hur det var att vara en ung kvinna under 1800-talet; hur de levde och hur de själva trivdes med sina liv. Jag vill veta hur de funderade över normer som vi idag anser är sexistiska och förlegade, samt övergången till vuxenlivet. Eftersom att jag är fascinerad över dagboken som kvarleva och redskap, är jag särskilt intresserad av att se hur unga kvinnor använde den för att uttrycka tankar och känslor som kanske annars skulle anses opassande. Även idag ser vi dagböcker som en fristad för våra innersta tankar, och de kan även fungera som ett sätt att bevara minnen, vilket är varför det är

intressant att undersöka om dagboken hade samma betydelse för en tonårsflicka då som nu.

Vad jag kommer att fokusera på i den här uppsatsen är hur kvinnor reflekterade över sig själva och samhället de levde i allmänhet, och kvinno- och kvinnosyn i synnerhet. Jag vill även veta hur de reflekterade kring övergången till vuxenlivet, och vad detta innebar för dem. Slutligen vill jag undersöka hur deras egen kvinno- och kvinnosyn varierade över klass, tid och geografi; reflekterade en landshövdingens dotter i Umeå under 1860- talet över samma saker som en guvernant i Värmland under 1840- talet? Mina frågeställningar är följande;

- Hur reflekterar unga kvinnor över samhällets normer och ideal i sina dagböcker?
- Hur skiljer sig deras kvinno- och självsyn med avseende på geografi, klasstillhörighet och tid?
- Hur reflekterar de över övergången till vuxenlivet, med hänsyn till äktenskap, myndighet och barnafödande?

1.3 Forskningsläge

I takt med att intresset för forskning kring kvinnors liv ökar, blir det även mer populärt att studera kvinnors brevsamlingar och dagböcker. Detta beror på att andra officiella dokument som används i forskning om män ofta saknas när det gäller kvinnor.¹ Vad det gäller forskning kring just dagböcker som källa finns det få verk att gå på. Internationellt, särskilt i Frankrike, har intresset för dagboks-genren *Journal intime* växt, men i Sverige är historikern Christina Sjöblad en av de få som berört ämnet. Hennes bok *Bläck, äntligen! kan jag skriva – en studie i kvinnors dagböcker från 1800- talet* från 2009 har varit central i min undersökning, då den ger en grundlig beskrivning över dagbokens utveckling från 1700- till 1800-talet. Sjöblad tar upp såväl tryckta som otryckta dagböcker, och har i vissa fall även jämfört handskriften med den tryckta upplagan, något som jag själv varken haft tid eller möjlighet till. Sjöblad studerar vad kvinnor skrev om i sina dagböcker, och diskuterar två av de dagboksförfattare som jag själv undersöker – Elsa Kniberg och Louise Forsell. Hennes bok undersöker hur den introspektiva dagboken, som främst var en manlig genre, gestaltades hos kvinnor under samma period och även vad innehållet kan berätta om författarnas syn på sig själva och sina liv. Detta gränsar någorlunda till min egen frågeställning, men till skillnad från Sjöblad har jag lagt ännu mer vikt vid just kvinno- och kvinnorätt och hur detta reflekteras i dagböckerna. Vidare betonar Sjöblad den introspektiva dagbokens betydelse för kvinnor, och folk

¹ Marie Steinrud, *Den dolda offentligheten – kvinnlighetens sfärer i 1800-talets högreståndskultur*, Stockholm 2008, s. 36.

i allmänhet, i ett samhälle som under detta århundrade blev allt mer sekulärt.² Hon skriver att ”dagboken är den plats där dialogen med jaget förs, där frågorna kan ställas och nya tankar formuleras innan de öppet kan uttalas. Skribenten blir ett subjekt som formar sin personlighet”.³ Detta visar, anser jag, dagbokens betydelse för unga personer som fortfarande försöker finna sin egen identitet, även om Sjöblads studie berör såväl gamla som unga. En annan forskare som drar en liknande slutsats är Susan Foley, som i sin artikel *Becoming a woman: self-fashioning and emotion in a nineteenth-century family correspondence* studerar hur unga kvinnor kunde forma sin yttre identitet genom korrespondens. Foleys artikel, publicerad online 2014 och tryckt 2015, berör visserligen brev, men ger viktiga insikter i skrivandets betydelse för flickor i 1800- talets högborgerliga skikt. Som slutsats menar hon särskilt att även om brevskrivandet hade en avgörande roll för unga kvinnors sociala identitet, var denna identitet just konstruerad.⁴ Jag vill undersöka hur mycket man kunde släppa denna självkonstruerade identitet i den privata dagboken.

Tillsammans med Eva Haettner Aurelius och Lisbeth Larsson har Christina Sjöblad även gett ut bibliografin *Kvinnors självbiografier och dagböcker 1650 – 1989 i Sverige* (1991), vilken har varit till stor hjälp när jag skulle välja material. Bibliografin innehåller även inledande kapitel och beskrivningar rörande materialet, vilket också har varit användbart.

Dagböcker och brevsamlingars betydelse diskuteras även av andra forskare som baserat sina undersökningar på den här typen av material; Eva Helen Ulvros nämner i sin avhandling *Fruar och mamseller – kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790 – 1870* att de flesta dagboksskrivande kvinnorna fanns i mer högborgerliga hushåll där man hade tjänare till hjälp, eller så var de ensamstående, eftersom att det annars inte fanns tid till att sitta ner och skriva.⁵ Ulvros studerar främst vuxna kvinnor, och ger en god insyn i hur livet gestaltade sig för kvinnor i allmänhet kring den här perioden – bland annat visar hon att borgarkvinnors vardagar var fulla av sysslor och arbete, men att unga kvinnor trots detta kunde uttrycka uttråkning och avund gentemot männens rörelsefrihet.⁶

Marie Steinrud, som fokuserar på adelskvinnor i sin avhandling *Den dolda offentligheten – kvinnlighetens sfärer i 1800-talets högreståndskulturer* från 2008, gör liknande slutsatser.⁷

² Christina Sjöblad, *Bläck, äntligen! kan jag skriva – en studie i kvinnors dagböcker från 1800-talet*, Stockholm 2009, s. 343-344.

³ Sjöblad, 2009, s. 353.

⁴ Susan Foley, *Becoming a woman: self-fashioning and emotion in a nineteenth-century family correspondence*, *Women's history review*, vol. 24 nr. 2 2015, s. 224.

⁵ Eva Helen Ulvros, *Fruar och mamseller – kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790 – 1870*, Lund 1996, s. 33.

⁶ Ulvros, 1996, s.234.

⁷ Steinrud, 2008, s.146.

Steinrud analyserar brev och dagböcker för att undersöka vilken betydelse de privata och offentliga sfärerna hade i dessa kvinnors liv. Bland annat menar hon att man fick ta del av den offentliga sfären i den mån man kunde; eftersom att man inte ansåg att kvinnor fyllde något syfte i offentligheten, centrerades hennes utbildning till sådant som behövdes i den privata sfären.⁸ För både Steinrud och Ulvros är det brevmaterialet som citeras mest frekvent. Deras forskning ger dock en översiktlig bild i vilka egenskaper som värderades hos 1800-talskvinnan, vilket jag har kunnat använda mig av när jag studerat mitt material, för att undersöka hur väl skribenterna håller sig till detta ideal privat.

Fortsättningsvis saknas det mycket forskning kring dagboken som historisk kvarleva - när det gäller just kvinnors dagböcker kring perioden 1700 - 1900 är utbudet ännu mindre. Sjöblads forskning fungerar i nuläget som utgångspunkt, men då hon målar upp bilden i så stora drag är det lätt att missa saker. I min undersökning ska jag fokusera mer på detaljerna.

2 Källmaterial och metod

2.1 Källor, källkritik och avgränsningar

Ett av de svåraste momenten under den här undersökningen har varit att välja materialet. Eftersom att det kan ta väldigt lång tid att läsa igenom flera dagböcker, särskilt om de är författade i en för mig svårtydd 1800-talshandstil, insåg jag ganska tidigt att det enklaste därför vore att arbeta med tryckta dagböcker. För att hitta materialet har jag använt mig av bibliografen *Kvinnors självbiografier och dagböcker 1650 – 1989 i Sverige* av Christina Sjöblad m.fl., där flera tryckta och otryckta dagböcker som finns tillgängliga runt om i Sverige står listade. När jag gått igenom bibliografen var det endast ett fåtal dagböcker som passade mina kriterier; att författaren var född kring mitten eller slutet av 1800-talet, och att hennes dagbok var självreflekterande. Efter att ha funnit två dagböcker som jag ville arbeta med, nämligen Elsa Knibergs och Louise Munthes, avgränsades mitt undersökningsområde till *unga* kvinnor under 1800-talet. Därtill valde jag att även undersöka Mamsell Forsells dagbok, även om den sträcker sig över en tidigare period än vad jag hade tänkt från början. Mitt undersökningsområde har som så anpassats till ”unga kvinnors dagböcker 1840- 1910”.

Problemet som uppstår när man arbetar med tryckta dagböcker är att de är just tryckta. Även om de är mer lättillgängliga och enklare att läsa än handskrifter, har utgivaren bakom den tryckta versionen nästintill alltid gjort redigeringar av innehållet, vilket betyder att man inte har tillgång till den kompletta dagboken. Dessutom kan utgivaren, särskilt om de är

⁸ Steinrud, 2008, s.222.

besläktade med författaren, ha tagit bort partier som är särskilt känsliga. Vad som också är en nackdel med tryckta dagböcker är att en del av charmen med kvarlevan har försvunnit, nämligen den att dagboken är författad av en person som en gång levte och satt bläck till papper för att uttrycka sig. Men till den här uppsatsen är det just innehållet i sig jag är nyfiken på, och med den korta tid vi haft på oss har det helt enkelt inte varit möjligt att leta reda på tre handskrifter som passar mina kriterier och därefter gå igenom dem allihop.

Vad det gäller dagboksförfattarna har jag försökt att hitta tre kvinnor vars liv och livsöden skiljer sig så mycket som möjligt ifrån varandra, för att få en bred bild av kvinnor under den valda perioden. De tre kvinnor som jag valt att studera i den här uppsatsen – Elsa Kniberg (1888 – 1907), Louise Munthe (1844 – 1922) och Louise Forsell (1823 – 1896) – föddes och växte upp vid olika tidsperioder, med olika förutsättningar och fick med tiden ganska olika livssyner. Därför anser jag att det går att skapa en typ av helhetsbild vad gäller kvinnors åsikter och villkor, och hur de förändrades med tiden. Dock måste man komma ihåg att det bara går att göra en grov generalisering av hur kvinnor tänkte och levde utifrån det valda materialet. Marie Steinrud diskuterar samma problem i sin bok *Den dolda offentligheten*, där hon undersöker adelskvinnors liv utifrån fyra kvinnors brevmaterial.⁹ Det finns också alltid undantagsfall; jag har till exempel valt att inte studera dagböcker från kända personer som Victoria Benedictsson eller kungligheter eftersom att de inte kan anses representera ”vanliga” kvinnor.

2.2 Metod

Min undersökning går ut på att med bakgrund av tidigare forskningsresultat undersöka hur unga kvinnor förhöll sig till samhällets normer i sina dagböcker. För att kunna dra en slutsats om huruvida dagböckernas innehåll skiljer sig från den allmänna uppfattningen av hur den ideala 1800-tals kvinnan skulle vara, har jag med hjälp av tidigare forskning skapat en historisk kontext som jag kan jämföra med. Jag har gjort en kvalitativ analys av de dagböcker jag gått igenom, där jag gjort ett urval av innehållet efter tre kategorier som rör mina frågeställningar. De kategorier jag delat in materialet är 1) reflektioner, där jag tittar på skribentens önskningsar, farhågor, eller deras samhällssyn, 2) vardag, där jag tittar på vilka sysslor som beskrivs, tidsanvändning och intressen, och slutligen 3) normer, då jag undersökt deras syn på sig själva, på kvinnor i allmänhet, vilka uppmaningar de får från folk i sin närhet och rättesnören de själva förhåller sig till. Jag har främst letat efter stycken då skribenterna

⁹Steinrud, 2008, s. 35.

använder laddade ord i något av dessa sammanhang, då jag inte haft någon speciell tes att utgå ifrån. Materialet talar för sig självt, och genom att notera skribentens tonläge, tidigare åsikter och deras bakgrund har jag dragit slutsatser om dess innehåll. Detta gäller särskilt för min andra frågeställning, där jag jämför de tre kvinnornas ståndpunkter angående ”kvinnosaken” i synnerhet. Eftersom att det är den introspektiva, reflekterande biten av dagböckerna jag är ute efter, har kortare inlägg där väder, pjäser eller personer beskrivs fallit bort, om det inte är relevant för den kontext jag arbetar med. Som Sjöblad nämnt kan politik och samhälle ofta få mindre utrymme i den här typen av material¹⁰, och i min mening kan det vara särskilt relevant för unga kvinnor som under den här perioden ofta levde ganska isolerade liv. I vissa fall har jag därför fått läsa mellan raderna för att gräva fram skribentens underliggande åsikt i något ämne – detta resultat måste dock tolkas med försiktighet. Endast skribenten själv kan veta vad de menade med ett särskilt stycke, eller vad de tänkte när de skrev ned det. Att man inte tar sig för stor frihet i dessa tolkningar är därför av stor vikt.

3 Historisk bakgrund

3. 1 Dagboken och Journal Intime

Kring sekelskiftet 1800 börjar fler personer än tidigare inom de högre stånden att skriva dagbok, vilket ofta tillskrivs borgerlighetens framväxt samt romantikens influenser som betonade individens känslor och särart.¹¹ Borgerligheten skapade sig en individbaserad ideologi efter revolutionsåren, där individen framställdes som en unik aktör som skulle hävda sig ifrån mängden, och detta gjordes bäst genom att studera det egna psyket.¹² På grund av detta växte en ny dagboksgenre fram, där känslor och tankar fick ta plats framför sysslor och yttre händelser. Denna nya dagboksgenre kallas brukligen för ’journal intime’, den privata dagboken. Enligt Sjöblad kännetecknas denna typ av dagbok vanligen av att innehållet är huvudsakligen just privat; författaren talar även till sig själv för att minnas och/eller betrakta sitt agerande, och lämnar inte heller själv in dagboken till tryck.¹³ Trots det gavs många dagböcker ut under 1800-talets andra hälft, efter författarens död, kanske av en släkting eller vän. Dessutom uttryckte en del författare själva funderingar på att ge ut sina anteckningar postumt.¹⁴

¹⁰ Sjöblad, 2009, 343 – 344.

¹¹ Sjöblad 2009, s.24 & 35.

¹² Foley, 2015, s. 216.

¹³ Sjöblad, 2009, s. 22.

¹⁴ Sjöblad, 2009, s. 34.

Vad det gäller kvinnors dagboksskrivande, finns det inget tvivel om att de har skrivit lika länge som män. De har däremot inte ägnats lika stort utrymme i mentalitetsforskning, och ofta reflekterar de över en tillvaro som är mer stillastående och händelselös än männens.¹⁵ Möjligen fanns det inte samma press på kvinnor som på män att studera det inre. Journalintimegenren uppkom som ett sätt att ställa individen i fokus, och under 1800-talet var det inte alltid självklart att en kvinna räknades som en individ. Romantiken såg de två könen som komplementära motsatser, där kvinnans väsen bestämdes av hennes kön.¹⁶ Därför finns det anledning att tro att dagboksskrivandet betraktades som en främst manlig aktivitet. Att kvinnor trots det skrev dagbok är ett faktum, och Sjöblad poängterar att skrivandet för många kunde bli en undanflykt från stämningen i hemmet. I dagboken var man fri från andras åsikter, och vissa tog till och med till chiffer för att skydda sina anteckningar.¹⁷

Enbart konsten att skriva var essentiell för kvinnor i de högre stånden. Att först och främst kunna skriva brev var en nödvändig kunskap för att kunna kommunicera med omvärlden och bibehålla sociala relationer. För att kunna göra detta lärde man barn tidigt att kunna skriva, och särskilt för flickor var det viktigt att ha en fin och graciös handstil – att ha en slarvig handstil var ett tecken på dålig karaktär.¹⁸ Det var också vanligt att man nedvärderade sig själv, särskilt när man skrev brev. Foley pekar särskilt på att kvinnor absolut inte fick tala om sina egna framgångar eller önskningar i brev, då det var vulgärt för en kvinna att skryta.¹⁹ I en dagbok hade man någorlunda mer utrymme att tala fritt, men inte heller dagböcker var för en kvinna alltid privata, skriver Ulvros; ofta skrev man i närheten av andra, och man tillät ibland andra att läsa i dem.²⁰

3. 2 Flickors uppfostran

Övergången från barndom till vuxenliv såg mycket annorlunda ut för flickor under 1800-talet än idag. Begreppet tonåring existerande inte och man blev som resultat vuxen mycket tidigare. Enligt Steinrud blev en flicka fullt vuxen då hon gifte sig, vilket kunde ske redan vid 15 års ålder. Det var konfirmationen som markerade barndomens slut. Som ung och ogift hade flickor dessutom mer rörlighet än de som var vuxna och gifta; utan ett hushåll att förestå eller

¹⁵ Eva Haettner, Lisbeth Larsson, Christina Sjöblad, *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650 – 1989 – en bibliografi*, Lund 1991, s.14.

¹⁶ Maja Larsson, *Den moraliska kroppen - tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*, Södertälje 2002, s. 54 & 64.

¹⁷ Sjöblad, 2009, s. 16 & 182.

¹⁸ Foley, 2015, s. 218.

¹⁹ Foley, 2015, s. 219.

²⁰ Ulvros, 1996, s. 23.

barn att ta hand om hade hon fler möjligheter att resa och studera.²¹ Under ungdomstiden var det även mer accepterat för pojkar och flickor att umgås över könsgränserna utan att det ansågs olämpligt. Det var först när man trädde in i giftasvuxen ålder som umgänget med det motsatta könet blev mer begränsat.²² Men en kvinna blev inte myndig under 1800-talet för att hon blivit vuxen; det var fortfarande hennes far och senare hennes make som var hennes förmyndare. Först 1858 kunde ogifta kvinnor bli myndiga efter en ansökan, och 1863 blev alla ogifta kvinnor myndiga vid 25 års ålder. Inte förrän 1920 blev gifta kvinnor myndiga.²³ Även om unga ogifta kvinnor levde friare liv, hade de ändå lite makt över sig själva, och detta förändrades inte så mycket när de gifte sig.

Man lärde flickor från tidig ålder att kunna ta hand om ett hushåll, med till exempel matlagning och sömnad. Detta gällde även för kvinnor inom högborgerligheten och adeln, som Steinrud och Ulvros har visat.²⁴ Eftersom att man inte ansåg att någon högre utbildning behövdes för att utföra detta arbete stängdes de flesta utbildningarna för kvinnor, och de fick ofta nöja sig med en guvernant i stället, som själv inte alltid hade fått en ordentlig utbildning. Förutom hushållning skulle högreståndsflickorna även lära sig sådant som behövdes i salongslivet; t.ex. franska, tyska, pianospel, dans, sång, teckning och broderi.²⁵

På grund av skillnader i utbildningsnivå var det inte ovanligt att män behandlade kvinnor nedlåtande, eller till och med såg dem som barn. Förhållandet kunde bli ömsesidigt; särskilt unga kvinnor uttryckte sig ofta som dumma och underdåniga mot sin make, då de ofta var både äldre och bättre utbildade än de själva.²⁶ Ulvros beskriver även hur mödrar ofta uppmuntrade sina döttrar att kväva sin personlighet för att lättare få en make²⁷. Romantikens ideal om säregenhet och individualism gällde alltså inte kvinnor; de kom i stället längst genom att anpassa sig till omgivningens omdömen så mycket som möjligt.

När en flicka närmade sig giftasvuxen ålder blev det allt viktigare för henne att bevara sin dygd och sedlighet. Ulvros visar hur etikettsböcker från 1800-talet framställer den ideala kvinnan som moralisk och oskuldsfull, och de skulle som resultat vara tillbakadragna och passiva i umgänget med män.²⁸ Det gick inte för sig att en kvinna vistades ensam med en

²¹ Steinrud, 2008, s.83; Louise Munthe, (red. Magnus von Platen), *Louise Munthes dagbok*, Umeå 1983, s.11.

²² Steinrud, 2008, s.98.

²³ Ann Ighe, "Manliga förmyndares medborgerliga rättigheter och skyldigheter". *Kvinnor på gränsen till medborgarskap*, Christina Florin och Lars Kvarnström (red) Stockholm 2001, s. 98.

²⁴ Steinrud, 2008, s. 169; Ulvros, 1996, s.56-57.

²⁵ Ulvros, 1996, s.188 & s.251-252.

²⁶ Ulvros, 1996, s.119 & 136.

²⁷ Ulvros, 1996, s. 162.

²⁸ Ulvros, 1996, s.220.

grupp män. Inte heller sågs det lämpligt för ett ungt par att öppet visa kärlek, ens om de var gifta eller förlovade. Kvinnor förväntades vara den part som upprätthöll sedligheten i umgänget, och umgicks sällan på andra platser än hemmet, parker eller trädgårdar.²⁹ Att ses ensam ute offentligt för ofta kunde dessutom skada en högre stånds kvinnas rykte.³⁰

3. 3 Ett borgerligt kvinnoideal

Det kvinnoideal som rådde vid 1800-talets mitt var till stor del präglad av Rousseaus lära från 1700-talet. I boken "Emilé eller om uppfostran" från 1762 skrev han att flickor skulle uppfostras till foglighet och lydnad, "eftersom det aldrig är tillåtet för dem att sätta sig över [männens] omdömen".³¹ Detta synsätt var något som särskilt borgarklassen tog upp efter revolutionstiden. Man ville distansera sig från det gamla väldet, som man ansåg karaktäriserades av slösaktighet, ytlighet och omoral, och samtidigt sätta sig över de utbildade bönderna. Att ge den borgerliga kvinnan en mellangrund som maka och moder i sin egen sfär i hemmet blev därför en lösning.³² Men trots att hon var hänvisad till en privat sfär, hade hon ändå en viktig offentlig roll, visar Steinrud. Förutom att stundvis hjälpa sin make i hans arbete, förväntades hustrun även agera som värdinna i sitt hem, då de högre stånds personerna ständigt gjorde visiter hos varandra. Hon skulle på detta sätt hjälpa till att upprätthålla familjens sociala nätverk och underhålla sällskapet.³³

Kvinnor sågs som en homogen grupp vars gemensamma mål var äktenskap och moderskap. Följden av att kvinnor hade lägre utbildning, var omyndiga och hade relativt få yrkesval i kombination med en forskarsyn som satte kvinnor under män rent biologiskt,³⁴ ledde till att folk allmänt talade nedsättande om kvinnor. Både kvinnor och män hånade ogifta damer, kvinnliga funktioner och deras förstånd.³⁵ Trots detta blev det allt vanligare att ogifta borgarkvinnor sökte egna försörjningsalternativ under 1800-talet; att bli guvernant var ofta det bästa valet. Det finns, som Ulvros visat, många fall där guvernanter vantrivdes på sina arbetsplatser, vilket hon tillskriver de patriarkala strukturer som försämrade både deras arbetsvillkor och emottagande i samhället.³⁶ En självständig, arbetande kvinna sågs långt in på 1900-talet som ett undantag.

²⁹ Steinrud, 2008, s. 87-88.

³⁰ Ulvros, 1996, s.85.

³¹ Steinrud, 2008, s.18.

³² Ulvros, 1996, s. 81.

³³ Steinrud, 2008, s. 67-69 & s.100.

³⁴ Larsson, 2002, s. 59.

³⁵ Ulvros, 1996, 118 – 119.

³⁶ Ulvros, 1996, s. 213, s. 248-249.

4 Egen undersökning med analys

4.1 Mamsell Forsell

Den första dagboken jag här kommer att analysera är Louise Forsells, även känd som Mamsell Forsell. Hon föddes den 4 oktober 1823, och började föra dagbok i augusti 1841. Dagboken gavs ut av Ingeborg Nordin Hennel 1988 i syfte att bidra till kvinno- och kulturhistoria.³⁷ År 1840 påbörjade Louise sin anställning som guvernant hos fältkamrer Daniel Rådbergs familj i Vänersborg. Hennes egen far dog 1823, så man kan tänka sig att hon sökte guvernantyrket som ett nödvändigt försörjningsalternativ.³⁸ I den tryckta utgåvan har utgivaren valt att modernisera språket, vilket gör att en aspekt av Louises författarskap faller bort.³⁹ Boken innehåller dessutom bara utdrag ur dagböckerna, som sträcker sig mellan 1841 – 1858, men detta räcker fullt nog för min undersökning. Jag har för mitt områdes skull dessutom valt att bara fokusera på perioden 1841 – 1846, då Louise är mellan 18 och 23 år gammal. Mest återkommande i Louises dagbok är självstudier. I sitt schema reserverade hon en timma varje kväll för självreflektion i sin dagbok; ”9-10 Denna timma ägnas åt min dagbok, betraktelse över och redogörelse för, huru dagen förflutit; och bör således, rätt använd, bliva den nyttigaste på hela dagen.”⁴⁰ Främst reflekterade hon över sitt humör som hon ansåg var svårkontrollerat, särskilt då hon undervisade flickorna;

Mot alla andra människor är jag (utan skryt) rätt beskedlig och fördragsam. Det är uteslutande mina tråkiga, tröga flickor förbehållet att uppväcka vredens demoner, vilka olyckligtvis äro utomordentligt lättväckta.⁴¹

Mer än en gång framgår det att hon har kort tålamod när det gäller sina elever, och hon ber till Gud om hjälp att behärska sig.⁴² Då hon skriver mycket om sitt beteende kan man anta att detta var något hon var särskilt känsligt för. Kanske det inte passade sig att hon blev arg kring sina elever, inte ens när de misskötte sig. Bortsett från det verkar det annars som att hon trivdes hos familjen Rådberg; hon kom särskilt överens med flickornas far. Vissa stycken kan tolkas som att Louise egentligen inte tyckte om barn, vilket kan vara varför hon hade så kort tålamod med dem. När ännu ett tillskott skedde till familjen skrev hon upprört;

³⁷ Louise Forsell (utg. Ingeborg Nordin Hennel), *Mamsell Forsells dagbok*, Malmö 1988 s.5 & 6.

³⁸ Forsell, 1988, s.8.

³⁹ Se *Mamsell Forsells dagbok*, s. 41.

⁴⁰ Forsell, 1988, s. 69, 6 januari 1845.

⁴¹ Forsell, 1988, s.64, 18 juli 1844.

⁴² Forsell, 1988, s. 44, 31 maj 1842.

En katastrof har inträffat på morgonstunden; tant har skänkt världen ännu en liten flicka och är själv, ehuru svag, dock täml. bra. [...] Farbror sade endast 'han berättar dagens nyhet' – och jag teg och åt smörgås alldeles förtvivlat, jag kunde ej säga ett ord.⁴³

Givetvis kan det ha funnits andra skäl till hennes oro. Men om anledningen var att hon var rädd för att få ännu en flicka att ta hand om, kan man fråga hur det kom sig att hon blev guvernant. Förmodligen fanns det inte särskilt många andra yrken att välja bland, som Ulvros poängterat. För borgarkvinnor var det dessutom inte lämpligt att arbeta som tjänstefolk, så guvernantyrket blev ett passande alternativ.⁴⁴ Kanske var detta fallet med Louise Forsell.

I dagboken skrev hon ofta hur ensam och förbisedd hon kände sig, särskilt i stora folksamlingar. Hon trivdes inte på baler och andra tillställningar, utan föredrog en tyst kväll med läsning; ”Lektyr, d.v.s. god lektyr, roar mig mer än något bullrande nöje, och således tvivlar jag nästan om någon kunde känna sig ha roligare än jag, denna eftermiddag.”⁴⁵ När hon väl bevistade en bal kan man tydligt utläsa hur dåligt hennes självförtroende var, vilket man märker spår av även i andra sammanhang. Hon såg sig själv som ful, obegåvad och tråkig, vilket hon olyckligt skrev i sin dagbok vid flera tillfällen. Man kan tänka sig att hon kanske överdrev något för att hon var påverkad av sin sinnesstämning vid tillfället då hon skrev. Men detta reflekterar även hennes personlighet och självsyn i allmänhet, och möjligen även vilka faktorer hon påverkats av utifrån. Efter en bal, då hon suttit ensam och betraktat de andra under en hel kväll, skrev hon så här;

[...]men nog är det bra hårt att bliva så förbisedd för två sådana oförskyllda fel som fulhet och fattigdom, ty gruvligt obehagligt måtte mitt yttre vara, fastän jag ibland är nog egenkär att tycka att mitt utseende likväl kan uthärda jämförelse med några bland flickornas här i staden, men så måtte icke andra tycka. Men jag vill framdeles försöka att vara mer resignerad i mitt öde, och icke bry mig om sådana små oturer. Det finns ju så många högre och ädlare njutningar i livet (som tusen gånger uppväga dansens flyktiga nöje).⁴⁶

Louise nedvärderade hellre sig själv än att låta ”egenkärleken” ta över, vilket stämmer väl överens med vad både Ulvros och Foley skriver. Inte ens i dagboken, som skulle vara en fristad ifrån andras åsikter och omdömen, kunde, eller ville, hon berömma sig själv, och om det hände kritiserade hon sig själv för det efteråt;

Ännu en gång kommer ju den olyckliga egenkärleken smygande som en orm, och viskar om hur bra du nu skrivit, att om någon läste detta skulle han säkert därefter bedöma dig som en

⁴³ Forsell, 1988, s.58, 23 mars 1844.

⁴⁴ Ulvros, 1996, s. 211 – 213.

⁴⁵ Forsell, 1988, s. 44, 1 maj 1842.

⁴⁶ Forsell, 1988, s.42, 13 januari 1842.

”förträfflig, tänkande flicka”. – O varföre kan jag icke förjaga denna dåliga känsla som har dubbelheten och så många andra uselheter i släptåg – varför nånsin visa mig bättre än jag är, varföre vilja inbilla både mig själv och andra att jag har en god karaktär, då jag måhända i själva verket – jag ryser att uttala det – jag har en dålig.⁴⁷

Det fanns som tidigare nämnt en norm om att kvinnor skulle uttrycka sig underdånigt gentemot män eller kvinnor som stod över dem, och kanske var det detta som påverkade Louises självförtroende. Att arbeta ensam hos en främmande familj som stod för hennes lön, mat och husrum kan inte ha stärkt hennes förmåga att stå på sig heller. På det hela befann sig Louise i en ganska utsatt position, som en ogift, självförsörjande ung kvinna långt borta ifrån sin familj. I samhällets ögon kan hon, som Ulvros konstaterat, ha setts som en avvikare. Förmodligen var det på grund av hennes situation som hon dessutom verkade vara engagerad i kvinnors rättigheter, särskilt i deras rätt till undervisning. Vid ett par tillfällen beskrev hon hur hon ivrigt läste Fredrika Bremers texter⁴⁸, eller hur hon intensivt lyssnade på diskussioner kring kvinnors rättigheter som fördes i hushållet;

[...]Pastorn och Doktorinnan talade mycket om ”Kvinnobildning” och onekligen ha de mer än rätt att anse denna som det mest maktpåliggande föremål för människosläktetsförädling. --- Men jag känner på mig att jag kommit in på ämnen, vilka äro alltför höga och viktiga, att avhandlas i en liten Småstadsmamsells små anteckningar!⁴⁹

Citatet visar även hur Louise, ”en liten Småstadsmamsell” inte ansåg sig ha rätten att själv ge sig in i debatten eller ens kunna skriva om det i sin dagbok. Som guvernant kan man ändå anse att hon om någon borde kunna delta i en diskussion om kvinnors utbildning. Kanske ansåg man då att endast högutbildade hade rätt att yttra sig i sådana frågor, och Louise räknade inte sig själv bland dem. Vid ett annat tillfälle skrev hon;

Ännu har jag för litet för mig själv utrett detta ämne för att göra min tanke begriplig för andra; och därför vore bäst för oss stackars okunniga fruntimmer att aldrig blanda oss i sådana lärda dispyter, ty just här visar sig som bäst huru som denna av Herrarne beprisade och för oss bäst passande obekantskap med alla ämnen av högre natur bereder vårt nederlag. Sunda förnuftet bifaller ofta Farbrors meningar men känslan för det översinnliga säger nej. Vi behöva visserligen icke kunna mer än koka och sy men vår själ vill också ha sysselsättning och var skall han finna den mer än på kunskapernes vidsträckta fält?⁵⁰

Louise ansåg att det inte fanns någon mening att argumentera med någon som hade högre

⁴⁷ Forsell, 1988, s. 58, 18 mars 1844.

⁴⁸ Forsell, 1988, s. 54, 20 november 1843.

⁴⁹ Forsell, 1988, s. 51, 23 maj 1843.

⁵⁰ Forsell, 1988, s.80, 21 oktober 1845.

utbildning än hon själv; det vill säga alla män i hennes omgivning. Samtidigt kritiserade hon normerna som begränsade kvinnors utbildning och den allmänna synen på utbildade kvinnor, eftersom att hon i längden ansåg att kvinnor blev utestängda från frågor som rörde dem själva. Hon älskade själv kunskaper och utbildning, vilket kanske är förståeligt med tanke på hennes yrke. Hon motiverar denna kärlek så här;

[...]Jag älskar dem [kunskaper], anser dem nödvändiga, därför att de, endast de kunna höja oss över detta jordiska, lära oss tänka, reflektera; göra oss till Människor, som leva för något annat än äta, kläda sig och slutligen dö, utan begrepp som en odödlighet, således utan själ, ty de som ej vilja nära och sörja för denna måste ej heller anse det nödigt att uppfostra den för evigheten.⁵¹

Trots sitt korta tålmod med sina elever, tog Louise stolthet i sitt yrke och värderade utbildning högt – kanske var det därför hon lätt blev frustrerad med de stökiga flickorna. Hon tycks ha varit medveten om att samhället såg guvernanter som avvikande, och ogifta kvinnor som oattraktiva, vilket gjorde henne frustrerad. Den 2 juli 1846 kommenterade hon en bok som tydligt framställde guvernanter på ett elakt sätt;

[...] De arma guvernanterna! Som vanligt var hon ful och giftassjuk.[...] Ett fruntimmer comme il faut fanns där visserligen – hos vilken författaren väl låter oss ana allehanda fullkomligheter – men han skildrar inget annat än hennes skönhet och i en vacker kropp upptäcka ju alltid karlarne en vacker själ, ifall de göra sig besvär att uppsöka något så lumpet. Hos de fula finnes ju knappt någon själ, hjärta och känsla, åtminstone anser man sig ha rätt behandla dem som om allt detta uteslutande tillhörde de vackra; och säkert tänker aldrig någon på att inom den fulas bröst klappar ett hjärta med lika behov av sällhet och njutning – lika ömtåligt för oförrätter, lika mycket värt skonsamhet – som inom en Skönhets.⁵²

Som tidigare nämnt har Ulvros pekat på hur man allmänhet brukade håna ogifta äldre kvinnor, så den nidbild Louise kommenterade var förmodligen inget ovanligt. Citatet visar hur hon kritiserade den upphöjda bilden av den ideala kvinnan som hon själv inte kan spegla sig i. Hon påpekar dessutom hur ytlig författaren är då han tillskriver en vacker kvinna en god själ och en ful kvinna en dålig – i slutändan var det bara hennes skal som var viktigt.

4.2 Louise Munthes dagbok

Louise Munthes dagbok, som gavs ut i tryckt form av Magnus von Platen 1983, täcker endast januari – juli året 1860. Men då Louise skriver nästintill varje dag under den här perioden, får vi ändå en stark inblick i hennes liv. Hon föddes den 17 maj 1844 som dotter till Gustaf

⁵¹ Forsell, 1988, s.79, 21 oktober 1845.

⁵² Forsell, 1988, s.95, 2 juli 1846.

Lorentz Munthe, landshövding i Umeå mellan 1856 – 64, och hans fru Fredrique Heerman. När familjen flyttade till Umeå blev Louise först kvar i deras tidigare hemort Stockholm, där hon fick göra klart sin utbildning.⁵³ Då hon började föra dagbok hade hon bara vistats i Umeå i ett litet tag, och till en början verkade skrivandet vara ett sätt att bota tristessen.

Jag fruktar att denna Dagbok kommer att icke blifva särdeles intressant, ty i Umeå passerar högst sällan något utomordentligt. Jag har sedan min återkomst från Stockholm gjordt flera fåfänga försök att uppteckna hvad som passerat, och alltid slutat upp af brist på ämnen; få se om det kan gå bättre denna gång.⁵⁴

Louise levde ett relativt isolerat liv då hon var sjuklig och inte hade funnit sig till rätta i den nya staden vid tiden då hon skrev. Ändå verkade hon ha haft det lätt att finna nöjen där det gick. Att det ofta slutade med att hon fick stanna hemma när resten av familjen gick bort hade inte något att göra med att hon bara var 16 år; snarare verkar hennes föräldrar oroliga för hennes hälsa. Den 4 januari lyckades hennes guvernant Mamsell Linder övertala fadern om att låta henne följa med till en tillställning, men något senare blev hon ändå besviken;

Jag tror det var en af de första gångerna jag varit hågad sjelf, och det lyckades äfven så, att jag fick lof att fara med; men när jag var nästan färdigklädd, kom Pappa och sade att vädret var så förskräckligt så, att det vore bäst om jag stannade hemma. Och så blef det ingen färd af för mig. Det var kanske likväl rätt bra, ifall att jag annars blifvit sämre.⁵⁵

Man märker tydligt besvikelsen i hennes ton, samtidigt som hon försöker intala sig själv om att hennes pappa har rätt. Istället fick hon nöja sig med att lyssna på sina systrars berättelser när de kom tillbaka, vilket hon ibland skrev var bättre än att vara där själv; ”Det är lika roligt, ja mången gång roligare att höra ett nöja beskrivas än att bewista det, ty då förlorar det sig oftast.”⁵⁶

Kanske var det bara ett sätt att finna sig i sin tillvaro, och att intala sig själv om att föräldrarna hade rätt. Man kan tänka sig att om Louise var uppfostrad till att lyda sin far, såg hon ingen mening i att säga emot honom ens i sin dagbok, och därför blev hans ord lag. När hon själv faktiskt var med vid någon tillställning eller något annat roligt skyndade hon sig ofta att skriva ned det i sin dagbok. Då och då skrev hon dessutom bittert om tristessen; ”I dag har ingenting passerat utom att jag steg upp i morse och ämnar nu gå och lägga mig.”⁵⁷ Detta kan vara ytterligare ett tecken på att hon i hemlighet längtade bort från hemmet.

⁵³ Munthe, 1983, s. 9.

⁵⁴ Munthe, 1983, s. 16, 1 januari 1860.

⁵⁵ Munthe, 1983, s. 18, 4 januari 1860.

⁵⁶ Munthe, 1983, s.25, 18 januari 1860.

⁵⁷ Munthe, 1983, s.40, 4 mars 1860.

Vid ett tillfälle skrev Louise om sitt intresse för läsning, vilket verkade vara den bästa sysslan i ensamheten;

Det är tror jag ändock det roligaste jag vet att läsa. Det går mycket bra att sy om jag blott får stärka mig med litet lektyr emellanåt; man vill annars påstå att det icke skall vara nyttigt, att för mycket öfverlemna sig deråt. Jag tror att det kan vara så, derföre att man åsidosätter andra göromål och sysselsättningar, men att det på annat sätt kan vara skadligt har jag svårt att fatta.⁵⁸

Louise var knappast den enda unga kvinnan som älskade att läsa, men ändå fanns det de som ansåg att det var skadligt för dem, som Ulvros har visat.⁵⁹ Att Louise så skarpt ifrågasatte detta tyder på att någon i hennes närhet kanske hade kommenterat hennes läsvanor, vilket fick henne att vända sig till sin dagbok för att ventileras.

Det verkar inte som att Louise använde sin dagbok i ett främst självreflekterande syfte. Hon skrev varenda dag, även om det inte fanns något hon ansåg var viktigt att rapportera. Det var just händelser och sysslor hon skrev om, och bara ibland var det främst hennes sinnestämning hon ville skriva om. Den 16 januari radade hon i sin dagbok upp sina karaktärsfel och svagheter för att hon inte hade något annat att skriva om;

Ingenting anmärkningsvärdt har passerat. Jag har just idag tänkt efter hvad jag är rik på – fel och svagheter. Jag är kall, stel, stolt, högfärdig, inskränkt, fåfäng, pretentieuse, otillgänglig, lat, näsvis, och häftig. Detta tyckes vara nog för en menniska. Och dertill har jag icke kraft att öfvervinna alla dessa svagheter.⁶⁰

Sina styrkor nämnde hon aldrig. När det gäller Louises självsyn var det just hennes svagheter som hon hängde upp sig på. Hon verkade vara känslig för vad andra tyckte om henne;

Jag är i dag just litet ledsen, emedan jag hörde, att när jag gick ur Skolan i dag hade några herrar helsat på mig, och när jag icke besvarat helsningen, hade de vändt sig om med en mine som wisade, att de trodde att jag var för högfärdig att helsa på dem. Ja jag försäkrar, att jag är riktigt ledsen. Men hvad i alla werldens dagar kunde jag göra när jag icke såg dem; men nu tro de der människorna att jag är så högfärdig, och så går det omkring hela staden att ”Louise Munthe är så högfärdig att hon inte helsar på dem hon möter.” Och så har jag äfven hört i dag, att människorna i allmänhet här i Umeå tycka att jag ser stolt ut. [...] Och det måste vara sannt, ty jag minnes att äfven några personer i Stockholm tyckte detsamma. Och nog minnes jag äfven huru jag då skulle försöka att icke se högfärdig ut, och huru jag då fick bannor för att jag såg schåpig ut. Ja det är minsann inte så lätt att weta hur man skall vara, och tillgjordhet är det värsta jag wet, så att jag

⁵⁸ Munthe, 1983, s.17, 2 januari 1860.

⁵⁹ Ulvros, 1996, s. 309.

⁶⁰ Munthe, 1983, s.24, 16 januari 1860. Utg./ Munthes understrykning.

tror icke att jag bryr mig om att dölja mina fel med den; i synnerhet som det lyckades så illa förra gången.⁶¹

Citatet visar hur självmedveten Louise var, och hur hon ansträngde sig för att passa in och inte stöta sig med någon. Att hon tog illa vid sig då någon tyckte att hon var för högfärdig visar också att hon lät sin fars position påverka hennes beteende; även som dotter till landshövdingen, och därmed högättad, ville hon inte att andra skulle tro att hon var för fin för att prata med dem. Susan Foley skriver, som tidigare nämnt, att det ansågs vulgärt för en kvinna att bete sig högfärdigt eller skrytsamt. Detta kan också ha haft någon inverkan på Louises oro. Fortsättningsvis kan hennes låga självsyn också vara en tonårsflickas ängsliga hopp om att kunna passa in; vid ett annat tillfälle skrev hon;

Ja, jag är riktigt en märkvärdig människa, jag hoppas innerligt att jag måtte bli litet mer lik andra människor än jag nu är.⁶²

Louise reflekterade inte mycket över vare sig kvinnors förutsättningar eller samhället i sin dagbok, men ibland klagade hon på den hårda etiketten i salongslivet. Den 8 mars skrev hon om etikettsreglerna vid kaffebjudningar;

Jag är alltid så hungrig på fruntimmers-caféerna; men jag är alltid rädd att fruarne skola få sigte på min glupskhet och derigenom få ett gladt convercationsämne för hvilket det likväl är génant att vara föremål.⁶³

Tydiligen så lämpade det sig alltså inte att äta mycket vid sådana tillfällen, vilket Louise tyckte var frustrerande. Ändå anpassade hon sig till detta, för att slippa kommentarer från de andra damerna. Detta visar hur hon införlivade samhällets normer i sitt eget beteende, även om hon själv inte reflekterade över det.

Tillsammans med tidigare nämnda citat kan detta ge intrycket av att Louise var alltigenom passiv och formade sig efter andras krav. Det finns ändå vissa stycken som tyder på att hon inte var allt igenom likgiltig inför andras omdömen och beteenden. Till exempel visar ett stycke hennes funderingar inför äktenskapet. Utgivaren, von Platen, betonar i inledningen att det runt 1860- talet inte var ovanligt att 16- åriga flickor gifte sig, men Louise själv verkar motvillig;

Och de förskräckliga herrarne! Så de drucko! [...]Ja det säger jag, att skulle jag någonsin ha den stora olyckan (jag hoppas dock att det aldrig skall ske) att bli gift i Umeå så skulle jag väl aldrig

⁶¹ Munthe, 1983, s. 29 – 30, 28 januari. 1860.

⁶² Munthe, 1983, s. 27, 20 januari 1860.

⁶³ Munthe, 1983, s.41, 8 mars 1860.

tillåta någon rökning i mitt hus, och om min man vågade säga emot så skulle jag bestämt skilja mig från honom.⁶⁴

Inte bara visar detta på Louises avsky inför Umeå, utan också på den makt hon ansåg sig kunna inneha som gift. Citatets formulering tyder på att hon ansåg att det fanns en risk att hon skulle bli bortgift i Umeå – och hon bävade inför detta. Man kan alltså dra slutsatsen att Louise dels skrämdes inför tanken på att bli bortgift mot sin vilja, något som fortfarande var vanligt under hennes samtid, och dels ansåg att hon borde ha möjlighet att skilja sig från en man som inte gick med på hennes villkor. Huruvida detta fungerade i verkligheten är något man kan diskutera. Senare i livet skulle hon bli gift med en Carl Gustaf Göthe, men det är okänt om de hade ett lyckligt äktenskap.⁶⁵

4. 3 Elsa Knibergs dagbok

Elsa Kniberg föddes juldagen 1888, och började föra dagbok från det år hon fyllde 10.⁶⁶ Den tryckta utgåvan, som gavs ut av Elsas systerson Karl Gustav Moselius 1953, omfattar anteckningarna mellan mars 1902 – mars 1904, och sedan från oktober 1905 – november 1906. Familjen Kniberg bodde i Uppsala under den större delen av tiden som dagboken omfattar, men flyttar sedan till Karlsborg då Elsas far, översten Karl Kniberg, blir omplacerad vid ett nytt regemente. Elsas mor, Hedvig Kniberg, var mycket sjuklig, och enligt Moselius är det på grund av detta som anteckningarna mellan 1904 och 1905 saknas. Han hävdar att det var för att bli kvitt sin sorg som överste Kniberg gjorde sig av med allt som vittnade om perioden.⁶⁷ Sjöblad hävdar dock att det kan finnas fler orsaker bakom luckan, och att Moselius själv kan vara ansvarig. Det finns nämligen stycken i det överlevande materialet som pekar på att Elsa under den här perioden levde ett någorlunda utsvävande liv, och Sjöblad menar därför att både hennes far och Moselius kan ha velat censurera dessa bitar.⁶⁸ Här håller jag med Sjöblad; det verkar märkligt att Karl Kniberg skulle gjort sig av med bara en del av anteckningarna, och sedan låtit de delar som vittnar om dotterns egen sjukdom och död ett år senare bli kvar. Däremot har inte allt som kan anses ”opassande” försvunnit; Elsa var en mycket frispråkig ung kvinna, och många inlägg vittnar om hennes kreativa och romantiska natur.

Uppväxten i en militärfamilj fick henne att romantisera krig och militärer, eller så som hon själv uttryckte det; ”Jag är militaristiskt sinnad; jag älskar militären emedan den ännu har

⁶⁴ Munthe, 1983, s.22, 13 januari 1860. Utg/Munthes understrykning.

⁶⁵ Munthe, 1983, s. 11.

⁶⁶ Elsa Kniberg (red. Karl Gustav Moselius), *Elsa Knibergs dagbok*, Stockholm 1953, s. 5.

⁶⁷ Kniberg, 1953, s. 183.

⁶⁸ Sjöblad, 2009, s.329 – 330.

något kvar av svunna tiders chevalerie.”⁶⁹ Hon hade dessutom ständigt nya förälskelser på gång. Som 15-åring skrev Elsa nästan dagligen om huruvida hon hade hälsat på löjtnanten hon beundrade eller inte. Citatet nedan visar en tonårsflickas desperata försök att få sin kärleks uppmärksamhet;

Då gjorde vi den största dumheten – vi gingo över till deras trottoir. De hälsade naturellement. Men han gick bara och tittade rakt fram hela tiden. Nåja han hade ju hälsat på mig en gång förut i dag. Den andre däremot gjorde en mycket noggrann honneur. Åh, han tycker bestämt att jag inte gör något annat än springer på gatorna.⁷⁰

Citatet visar även hennes oro för att han skulle se henne som ihärdig. Det kan också tyda på att det inte ansågs lämpligt för en ung kvinna att vistas på gatorna för mycket, vilket Ulvros har skrivit om. Ännu ett belägg för detta ges när Elsa beskriver sin mammas oro för dotterns heder;

I går kväll höll Mamma ett längre förmaningstal för mig. Hon sade att jag sprungit och pratat om honom till höger och vänster, och att orsaken att han en kort tid förra vintern inte hälsade på mig var att han var förargad och ond på mig – ty, säger Mamma, en ung man blir aldrig så förargad som då han får höra att en flicka 'springer efter honom'.

Elsa blev frustrerad över förmaningen, men tycktes inte ifrågasätta moderns omdöme. Istället bestämde hon sig för att hon skulle sluta tänka på löjtnanten, för att inte förvärpa skadan.⁷¹ Hon ansåg alltså att det är bättre att lyda föräldrarnas råd än att ifrågasätta deras oro. Tyder detta på att hon höll med sin mamma om att det var bäst att vara tillbakadragen, eller lydde hon bara som ett sätt att blidka henne? Vi får här åtminstone veta att det är hennes mamma som främst oroar sig för vad som är lämpligt, medan Elsa själv tvingas anpassa sig till detta.

I sin dagbok talade hon öppet om sina förälskelser, och tycktes inte vara rädd att beskriva sina fantasier heller;

Åt honom skulle jag vilja skänka mig helt och utan besinning. Åh, ett ögonblick av en sådan stor, svindlande, andebetagande lycka! [...] Och sedan, om han ginge sin väg, aldrig mera talade med mig eller ens såg åt mig, kanske till och med föraktade mig – vad gjorde det? Vad gjorde det om jag bleve utstött av människorna? Alltid kunde jag väl få någon ensam och herrelös hund, för vilken jag om och om igen kunde berätta att jag ett ögonblick känt den stora lyckan...⁷²

Man kan lätt föreställa sig att om Elsa talat med någon annan om det här hade hon faktiskt

⁶⁹ Kniberg, 1953, s. 12, 3 mars 1902.

⁷⁰ Kniberg, 1953, s. 53, 6 oktober 1902.

⁷¹ Kniberg, 1953, s.153, 2 december 1903.

⁷² Kniberg, 1953, s. 93, 15 januari 1903.

kunnat bli utstött, vilket hon verkar vara väl medveten om. Hon säger att hon inte skulle bry sig om ifall hon blev utstött, men huruvida detta verkligen stämde är en annan sak – hon skriver om andra liknande fantasier som hon sedan gör sig lustig över.

Att Elsa talade så fritt i sin dagbok är förmodligen ingen tillfällighet; den tryckta utgåvan inleder med ett inlägg från den 3 mars 1902, då Elsa skrev så här;

Om någonsin en människa får läsa denna bok – vilket är mycket troligt – komma de kanske att döma mig hårt. Varför? Emedan jag satt i ord de tankar som alla tänkt men ej vågat yppa. [...]Må man kalla mig omoralisk – jag är säker på att varje ung flicka, eller nästan alla, äro likadana, fast de ej förvandlat sina känslor i tankar, sina tankar i ord. Jag tänker här nedskriwa allt vad jag verkligen känner – det vill säga jag vill göra en spegelbild av en ”ung flickas” inre liv i samband med det yttre. Kanske jag någon gång kommer att säga för litet, för mycket kommer jag säkerligen ej att säga.⁷³

Citatet ovan talar för sig självt. Elsas syfte med sin dagbok var att tala för varje ”ung flicka” av hennes generation, och för det syftet ansåg hon det nödvändigt att skriva ned just allt som rörde sig i hennes huvud. Hon nämnde själv att risken fanns att någon beskyllde henne för omoraliskt beteende, men i så fall skulle hon inte ha gjort sig skyldig till något ingen annan förut gjort. Detta visar hur medveten hon faktiskt var om att det hon skrev om kunde vara direkt opassande. Eftersom att hon ändå skrev om det betyder det att hon faktiskt kritiserade dessa normer, som sade att man inte kunde tala om sådant som alla tänkte på i hemlighet.

I citatet märker man också att Elsa visade ett visst mått av självförtroende, vilket man också märker i andra sammanhang; främst om hon fått beröm på konstskolan.

Jag är inte egenkär, därtill tror jag att jag är för klok och för litet intresserad av mig själv, men jag kan inte underlåta att känna glädje över den elegans, som ofta präglar mina teckningar. Jag har verkligen aldrig sett en sådan elegans hos någon av mina kamrater [...] de nå aldrig upp till min ’touche’. Jag känner att jag har det i fingrarna.⁷⁴

Det finns en viss försiktighet i hennes stolthet, men det är ändå tydligt hur hon sätter sin egen förmåga över klasskamraternas. Man kan undra om hon kunde uttrycka sig på liknande sätt i brev, eller om hon då hade ansetts vulgär, vilket Foley påstår. Samtidigt verkar Elsa också förknippa detta självförtroende med okvinnlighet. Hon gör en gång en jämförelse med sig själv och sin syster Vera, där hon skriver;

Hon [Vera] är söt och vek och kvinnlig – se där uttrycket för henne. Jag själv är mer resolut, mer bestämd, mer manlig så att säga. Jag berömmar mig icke alls därav; jag beundrar i högsta grad de

⁷³ Kniberg, 1953, s. 11, 3 mars 1902.

⁷⁴ Kniberg, 1953, s. 195, 21 oktober 1905.

kvinnliga unga flickorna i nittonde århundradets början, de bilda en i sanning nedslående kontrast till det tjugonde århundradets självsäkra, brådmogna, slarviga unga damer.⁷⁵

För Elsa ska den ideala kvinnan alltså vara vackra, veka och allt som allt feminina. Men i eget ordval stämmer hon bättre in på beskrivningen av ”det tjugonde århundradets” damer, och kallar sig rent utav manlig på grund av sitt självförtroende. Att man inte associerade kvinnlighet med bestämdhet var något hon reflekterade över här, och hon ansåg det inte nödvändigtvis bra att hon gick emot denna norm. Här, liksom vid andra tillfällen, önskade hon att hon kunde vara mer som sin syster⁷⁶, men samtidigt nedsätter hon ofta detta ”kvinnliga” beteende, som hon själv utövar;

Sannerligen, inte predikar jag kvinnornas sak. Ty de äro icke mäktiga en sak – endast tillfälligheter [...] Kvinnorna, de döma och fördöma av tillfälligheter. Kärleken är deras enda sak. De älska någon som har rak näsa och hår ”brunt cendré” och de säga: ”Allt är fullt utom rak näsa och hår ’brunt cendré!’” [...] Så tala kvinnorna. Männens passion fördömer kvinnorna. Sannerligen, är icke passion mod, språng, handling? Mod är att låta sig själv handla. Och äro icke de mest lidelsefulla de mest själfulla?⁷⁷

Citatet gör även Elsas åsikt i kvinnorätsdebatten tydlig. Möjligen tillhör det tidens språk att tala nedsättande om ”kvinnligt” beteende. Som Ulvros har visat var misogynia undertoner vanligt i vardagskonversationer – även bland kvinnor. Men att inte passa in i detta kvinnliga beteende var möjligen värre. Liksom många andra tonårsflickor uttrycker Elsa stundvis ängslighet och frustration över sig själv. Hon gläds åt sin konstnärliga talang och berömmet hon får av andra, men känner sig ensam och missförstådd av omgivningen.

[...]Pinsammast är dock det vänliga leende, som jag anser att man måste ’ta’ på sig’ gentemot sina ’gäster’ – då de gått känner jag hur mitt ansikte åter stelnar till och hur ensamheten överväldigar mig.⁷⁸

Citatet skrevs under Elsas sista period i livet, då hon vistades på ett konvalenshem i Norge mot sin tuberkulos. Till en början reflekterade hon inte mycket kring döden, utan väntade endast otåligt på att bli bättre. Kring slutet av 1906, då dagboken upphör, gjorde sig rädslan dock påmind. In i det sista skrev hon om sin kärlek för livet; ”Jag måste rycka upp mig. Jag måste tänka att jag skall leva. Jag måste skratta...”⁷⁹ Elsa dog i mars 1907. Under de påföljande tre åren dog även hennes mamma och syster.

⁷⁵ Kniberg, 1953, s. 16, 6 mars 1902.

⁷⁶ Kniberg, 1953, s. 190, 11 oktober 1905.

⁷⁷ Kniberg, 1953, s. 180, 8 mars 1904.

⁷⁸ Kniberg, s. 1953, s. 238, 2 juni 1906.

⁷⁹ Kniberg, 1953, s. 277, 9 november 1906.

4. 4 Jämförelse av författarnas kvinnosyn och förutsättningar

Vad man kan se av citaten från dagböckerna är att de tre kvinnorna hade helt olika åsikter i kvinnofrågan, även om de inte alltid själva berör just debatten om kvinnors rättigheter. Vad det gäller kvinnornas självsyn finns det en del likheter.

För Louise Forsell var kvinnors rätt till utbildning viktig, och hon deltog i den mån hon kunde i diskussioner kring ämnet. Privat förebrådde hon män som nedvärderade kvinnors utbildning och intellekt, och suckade över stereotypa kvinnobilder i skönlitteratur. Men samtidigt var hon ledsen för att hon inte själv passade in i omgivningens kvinnoideal. Inte ens i sin dagbok kunde hon ge sig själv beröm, för att hon inte skulle bli för ”egenkär”.

Louise Munthe skrev nästintill ingenting om kampen för kvinnors rättigheter, vilket kan bero på att hon sällan nåddes av nyheter kring ämnet norra Sverige. Som dotter till landshövdingen rördes hon förmodligen heller inte i samma grad av de svårigheter som andra kvinnor stod inför. Ibland ifrågasatte hon ideal som sade att läsning inte lämpade sig för flickor, eller etikettsregler som förbjöd henne att äta tills hon blev mätt. Hon oroade sig även över att andra skulle se henne som högfärdig, vilket inte passade sig trots hennes rang. Detta stämmer in mot Foleys resonemang om att det var vulgärt för en kvinna att bete sig skrytsamt.

Av de tre dagboksförfattarna levde Elsa Kniberg närmast genombrottet för kvinnokampen, men ändå suckade hon åt rösträttsivrarna. Hon var uppvuxen i en högborgerlig familj och romantiserade militär och aristokrati, och tänkte inga höga tankar om kvinnor i allmänhet. Trots detta var hon modig nog att gå emot rådande normer som sade att kvinnor skulle vara passiva och tysta. Detta var en egenskap som hon själv ansåg gjorde henne manlig, och ibland önskade hon att hon kunde vara lika kvinnlig som sin syster. Om hon överlevt sin sjukdom hade hon under sin levnadstid fått vara med om införandet av allmän rösträtt, och frågan är om hon vid det laget hade ändrat sin åsikt.

Det är intressant att den äldsta av kvinnorna var mest för kvinnorrättskampen, medan den yngsta var tydligast emot - särskilt eftersom att Louise Forsell visar mer tecken på att ha påverkats av samhällets normer och ideal än Elsa Kniberg. Forsell levde i och för sig under värre villkor än Kniberg – där Kniberg gick i konstskola som betalades av hennes föräldrar, tvingades Forsell ta ett jobb för att försörja sig, trots den låga opinionen kring arbetande kvinnor. För Forsell var kvinnors rätt till arbete och villkor avgörande för hennes uppehälle, medan Kniberg ansåg att kvinnor var alltför ytliga för att kunna ta del i politiken. Här ser man hur de båda var påverkade av de omständigheter de levde i.

Vad det gäller kvinnornas självsyn och hur de reflekterade ideal och normer i samhället

finner man många likheter. Vid ett eller annat tillfälle kommenterar de alla sina egna svagheter, sin personlighet eller sitt utseende. De tycker inte att de passar in med de andra, och visar frustration över sig själva då och då. Här kan man anta att de alla internaliserat normer som sade att kvinnor skulle nedvärdera sig själva, och särskilt Forsell hade svårt att berömma sig själv i sin dagbok. Det är i och för sig förståeligt att ett dåligt självförtroende är universellt och oberoende av klass och förutsättningar. Vad som dock är intressant är att varken Munthe eller Forsell någon gång berömde sig själva i sina dagböcker, utan att sedan skämmas för det. Endast Kniberg kunde öppet fira segrar. Beror detta helt enkelt på att Kniberg hade ett bättre självförtroende, eller hade normerna förändrats med tiden? Det är svårt att avgöra.

4.5 Övergången till vuxenlivet

Vid ett eller annat tillfälle skrev alla tre om hur de fruktar sina födelsedagar. Louise Forsell kände sig gammal vid 19 års ålder; ”Självt erinrade jag mig visserligen, det första jag vaknade, att det var min nittonde födelsedag, nittonde gruvligt gammal – men ej tänkte jag att någon annan skulle erinra sig den.”⁸⁰

Dagen före sin födelsedag skrev Louise Munthe så här; ”I morgon är jag 16 år. Hu jag riktigt bäfvar vid blotta tanken. Jag fruktar mycket att någon förändring skall inträffa, ty detta år har varit det lyckligaste någon människa kan upplefva.”⁸¹

Elsa Kniberg längtade tillbaka till sin barndom; ”I dag fyller jag sexton år. Det är ledsamt att vara så gammal. Ibland önskar jag att jag vore helt liten, fem eller sex år. Jag önskar att jag ännu lekte med leksaksdjuren, Bob och Sippan och Klinga och Aj och allt vad de hette”.⁸²

Även i andra sammanhang kan man utläsa en gemensam rädsla för att åldras, och i Munthes och Knibergs fall handlade det också om en rädsla inför vuxenlivet. Elsa var rädd att hon inte skulle passa in sedan hon ”kommit ut” i nöjeslivet, och att hon inte skulle tycka om det heller.⁸³ Louise skrämdes, som tidigare citat visat, inför tanken på att tvingas gifta sig med någon hon inte tyckte om.⁸⁴ Ifall Louise blev lyckligt gift går inte att säga, men anteckningar från senare visar att åtminstone Elsa så småningom fann sig till rätta i umgängeslivet. Men citaten visar åtminstone på att de vid 16 års ålder fruktade tanken på att bli vuxna, med allt

⁸⁰ Forsell, 1988, s. 46, 4 oktober 1842.

⁸¹ Munthe, 1983, s.60, 16 maj 1860.

⁸² Kniberg, 1953, s. 87, 25 december 1902.

⁸³ Kniberg, 1953, s. 12, 3 mars 1902 & s. 19, 13 mars 1902.

⁸⁴ Munthe, 1983, s.22, 13 januari 1860.

ansvar det förde med sig. För Louise Forsell handlade det istället snarare om att bli ännu ett år äldre, och som hon uttrycker det är 19 år att vara ”gruvligt gammal”. Louise Forsell hade dessutom, till skillnad från de andra två, redan stigit ut i vuxenlivet vid den här åldern. Som 18-åring flyttade hon ifrån sin familj för att försörja sig själv, och som guvernant fick hon en vuxen kvinnas auktoritet över sina elever, även som omyndig. Louise Munthe och Elsa Kniberg lydde vid tiden för sina dagböcker fortfarande under sina föräldrars auktoritet. I ett stycke skrev Munthe, efter att någon varit ohövlig mot hennes mamma, att det inte hade spelat lika stor roll om det var hon själv de var elaka mot, på grund av hennes ålder;

[...]Jag upprepar ännu en gång [att om de] hade wisat misaktning emot mig eller mina Systrar hade det ingenting varit, emedan wi äro unga; men emot Mamma! Det kommer nästan min hand att darra när jag skrifver det.⁸⁵

Louise ansåg alltså att kvinnor i hennes mors ålder förtjänade respekt av alla, men att hon själv och hennes systrar inte behövde samma respekt då de var yngre. Trots det verkade hon själv inte längta efter samma auktoritet. Ett annat citat från Elsa visar att trots att hon drömde om kärlek så ville hon inte gifta sig inom en snar framtid; ”Att vara förlovad nu! Jag skulle inte ens vilja det. Att vara kär i någon som vore kär i mig skulle jag anse för den största lycka, men förlova mig – nej, inga band när man är så ung.”⁸⁶ Citaten från Elsa Kniberg och Louise Munthe visar att de skrämdes inför tanken på att växa upp och lämna barndomen bakom sig, att gifta sig och etablera sig som någons hustru, och att ge ifrån sig sin fria rörlighet. Detta är intressant med tanke på forskningen som menar att äktenskapet var målet med deras uppfostran. Att särskilt Elsa ser det som betungande att bli förlovad i tidig ålder, snarare än en garanti till trygghet, är intressant med detta i åtanke.

Louise Forsell lyckades behålla sin frihet genom att bli självförsörjd, men ändå lydde hon under sin arbetsgivares regler. Om hon någonsin planerade att gifta sig och lämna sitt yrke framgår inte av de anteckningar jag har studerat, men kanske framkommer det senare.

5 Sammanfattning

I den här uppsatsen har jag analyserat tre kvinnors dagböcker under perioden 1841 – 1906. Mitt syfte har varit att reda på hur unga kvinnor själva upplevde tillvaron som ung kvinna under 1800-talet, och mina frågeställningar har rört hur de reflekterar kring normer och ideal i sina dagböcker, hur deras åsikter kring dessa ämnen skiljde sig med avseende på geografi,

⁸⁵ Munthe, 1983, s. 50, 16 april 1860.

⁸⁶ Kniberg, 1953, s.107, 22 februari 1903.

klass och tid, samt hur de såg på övergången till vuxenlivet som var nära förestående. Vad jag kommit fram till visar att kvinnorna inte nödvändigtvis reflekterade kring just normer och ideal, utan till stor del har de införlivat dessa normer till sitt eget beteende. Till exempel intar de alla en låg självsyn till att börja med, vilket stämmer överens med Foleys påstående om att det var vanligt att kvinnor nedvärderade sig själva. Kniberg visade ett visst mått av självförtroende, men kopplade detta till manlighet och önskade att hon kunde vara mer ”kvinnlig”. De visar ändå viss grad av kritiskt tänkande kring dessa ideal; Forsell klagar över stereotypa kvinnobilder i böcker, Munthe över föreställningar om att läsning var ohälsosamt för flickor, medan Kniberg indirekt gör motstånd mot dessa normer genom att gå emot vad som ansågs ”korrekt”.

Det finns flest skillnader att notera mellan Knibergs och Forsells kvinno- syner, då Kniberg ofta beskriver kvinnor som ytliga och tråkiga och tydligt ställer sig emot kvinnosaken. Forsell håller kvinnors rätt till utbildning högt och kritiserar samhällets ytliga kvinno- syn. Skillnaden i Knibergs och Forsells åsikter beror förmodligen på deras annorlunda förut- sättningar, då Forsell var långt mycket äldre än Kniberg. Eftersom att Forsell var beroende av kvinnors tillgång till utbildning håller hon självklart detta högre än Kniberg. Munthe däremot skriver nästintill inget om kvinnokampen, vilket kan bero på hennes isolerade tillvaro i Umeå.

Vad gäller kvinnornas syn på vuxenlivet, skiljer sig Forsell ifrån de andra två då hon redan inträtt i vuxenlivet vid 18 års ålder. Både Munthe och Kniberg fruktar dock att bli vuxna och gifta sig. Kniberg fruktar att detta skulle beröva henne friheten, Munthe fruktar att hon skulle tvingas bo kvar i Umeå. Detta visar kvinnornas egen åsikt i äktenskapsfrågan, som både Steinrud och Ulvros visat var så avgörande under 1800-talet. Ingen av dem berör dock sin egen omyndighet.

För det mesta verkar alltså som att dessa kvinnor anammat sin tids ideal, och lever så som de förväntas. Då och då skriver de dock saker som uppenbarligen inte ämnades för andras ögon, och ofta handlade detta om att de gick emot vad som ansågs lämpligt. Dagboken fungerar då som ett sätt för den unga kvinnan att ventilera över sin tillvaro.

6 Käll- och litteraturförteckning

6.1 Tryckta källor

Forsell, Louise (utg. Ingeborg Nordin Hennel), *Mamsell Forsells dagbok*, Malmö 1988

Kniberg, Elsa (utg. Karl Gustav Moselius), *Elsa Knibergs dagbok*, Stockholm 1953

Munthe, Louise (utg. Magnus von Platen), *Louise Munthes dagbok*, Umeå 1983

6.2 Litteratur

Florin, Christina, Kvarnström, Lars, (red.), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap – genus, politik och offentlighet 1850 – 1950*, 2001

Foley, Susan, *Becoming a woman: self-fashioning and emotion in a nineteenth-century family correspondence*, Women's history review, vol. 24 nr. 2 2015

Haettner, Eva, Larsson, Lisbeth & Sjöblad, Christina, *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650 – 1989 – en bibliografi*, Lund 1991

Larsson, Maja, *Den moraliska kroppen - tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*, Södertälje 2002

Sjöblad, Christina, *Bläck, äntligen! kan jag skriva – en studie i kvinnors dagböcker från 1800-talet*, Stockholm 2009

Steinrud, Marie, *Den dolda offentligheten – kvinnlighetens sfärer i 1800-talets högreståndskultur*, Stockholm 2008

Ulvros, Eva Helen, *Fruar och mamseller – kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790 – 1870*, Lund 1996